

DOĞUMDAN ÖLÜME BİNGÖL GEÇİŞ DÖNEMLERİ İNANÇ VE UYGULAMALARI*

Beliefs and Practices in Bingöl During the Transition Periods from Birth to Death

Yılmaz IRMAK *

ÖZET

Geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, sünnet, evlenme ve ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar; insan yaşamında son derece önemli bir yere sahiptir. Doğumda uygulanan pratikler; hayatın normale dönmesi, çocuğun daha sağlıklı olması, kötü ruhlardan korunması; sünnette uygulanan pratikler; çocuğa statü kazandırılması; evlenmede uygulanan pratikler; evliliğin sağlıklı ve mutluluk içerisinde geçmesi için yapılırken ölümle ilgili uygulamalar ise; ölünün öbür âleme geçişinin kolay olması, ruhunun geride kalanlara zarar vermemesi ve atalar ruhuna saygı için uygulanır. Kısacası geçiş dönemlerindeki inanç ve uygulamalarında amaç; insanın hayatın bir sonraki dönemine sağlıklı bir şekilde geçişini sağlamak ve insanı çeşitli tehlikelerden uzak tutmaktır. Bu çalışmada; Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve Batı bölgelerindeki şehirlere nazaran sözlü kültürün halâ canlı olarak yaşadığı bir şehir olan Bingöl'de derlediğimiz geçiş dönemleri inanç ve uygulamalarını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Bingöl, Geçiş Dönemleri, Doğum, Sünnet, Evlenme, Ölüm.

ABSTRACT

Called transition periods, beliefs and practices related to birth, circumcision, marriage and death have significant importance for human life. The practices related to birth are performed for the purpose of bringing the life to a regular order; making the child healthier; protection from evil spirits; those associated with circumcision are performed for the purpose of earning the child a certain statute; those

* Bu makale; 13-14 Mart 2015 tarihlerinde Şanlıurfa'da Harran Üniversitesi-Kültür Bakanlığı-Motif Vakfı-Halliyeye Belediyesi'nin ortaklaşa düzenlemiş oldukları, Halk Kültüründe Kadın Uluslararası Sempozyumu'nda "Doğumdan Ölüme Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamalarında Kadının İnşa Edici Rolü" başlığı ile sunulmuş olan bildirden geliştirilerek ve dönüştürülerek hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi mail: yirmak@bingol.edu.tr

at the wedding are performed for a healthy and happy marriage, and the practices related to death are performed in order to ease the transition of the decedent to the hereafter, and the spirit not to harm the others alive and to respect to the spirits of the ancestors. In short, purposes of the beliefs and the practices during the transition periods are to ensure a healthy transition of the person to the next period of his life and to protect him from various dangers. In this study, we will intend to present beliefs and practices during the transition periods with regards to data compiled in Bingöl, which is located within the borders of Eastern Anatolia Region and where oral tradition is still alive in comparison to the cities in the Western regions.

Keywords: Bingöl, Transition Periods, Birth, Circumcision, Marriage, Death.

GİRİŞ

Dünya üzerinde yaşayan her toplumun kendine özgü bir yaşam tarzı ve yüzyıllar içerisinde uygulana gelen birtakım örf, âdet ve gelenekleri vardır. Bunlar zaman içerisinde kalıplaşarak toplumun temel değerlerini oluştururlar. Bu bakımdan toplumun temel dinamiklerini oluşturan bu kültürel değerlerin tespit edilerek kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması son derece önem arz etmektedir (Özdemir, 2009: 186). Geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, sünnet, evlenme ve ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar toplumun sahip olduğu kültürel değerler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu inanç, uygulama ve pratikler çocuğun anne karnına düşmesinden doğumuna, büyüüp evlenmesine ve ölümüne kadar sürmektedir. Şamanizm, Animizm, Budizm ve Manihaizm gibi Orta Asya inanç sistemlerinden etkilenen geçiş dönemleri inanç ve ritüelleri, Türklerin İslamî kültür dairesine girmesinden sonra birtakım dönüşümlerle yeniden şekil almıştır. Günümüzde bu inançlardan birçoğu ritüel işlevini kaybettiği için varlığını âdet olarak devam ettirmektedir (Artun, 2008: 134). Geçiş dönemleri inanç ve pratikleri; insanın kötü ruhların zararlarından korunması, sağlıklı olması, statü değişimi ve bir sonraki döneme hazırlanması bakımından önemli bir işlev görmektedir. Bu çalışmada; Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve sözlü kültürün halâ canlı olarak sürdürüldüğü şehirlerimizden olan Bingöl'de derlemiş olduğumuz geçiş dönemi inanç ve uygulamaları sırasıyla ele alınacaktır.

1. DOĞUM

İnsanoğlu diğer canlılarda olduğu gibi üreyerek neslini devam ettiren bir varlıktır. Bir kadın ve erkeğin beraberliği sonucunda bir yavrunun dünyaya getirilmesi “doğum” olarak adlandırılır. Eski Türkler çocuk sahibi olmak için ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret ederek adaklar adarlardı. Tanrı'nın rızasını kazanmak için açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir ve ağzı kutlu kişilerin duası alınır. Eski Türklerde çocukları koruma görevinin ve üremeyi sağlama işinin “umay” a verildiğine inanılırdı. Bu inanç; İslamiyet'in kabulüyle “Fadime Ana” inancına dönüşmüştür (Kalaft, 1999: 82). Dede Korkut Hikâyeleri'nde çocuksuz olan kişilerin toplumda en ağır

şekilde dışlandığını görüyoruz. Yine halk hikâyelerinde çocuk sahibi olmak isteyen ve bunun için yolculuğa çıkan padişah, vezir vb. kişilerin bir çeşme başında veya bir mezarlıkta iki rekât namaz kıldıktan sonra Hızır tarafından kendilerine verilen elmanın, eşleriyle paylaşarak yenmesi neticesinde çocuk sahibi olduklarını belirtmek gerekir. Bu örnekler, Türkler’de çocuk sahibi olmanın ne kadar önemli olduğunu, çocuksuzluğun ise toplumda hoş karşılanmadığını ortaya koymaktadır. Günümüzde Bingöl’de devam eden doğum ile ilgili inanç, âdet ve uygulamalarda Eski Türk inanç ve âdetlerinin etkisini görmek mümkündür. Bingöl’de yaşayan doğumla ilgili inanç, âdet ve uygulamalar; doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası olmak üzere üç ana başlık altında ele alınacaktır.

1.1 Doğum Öncesi

1.1.1 Gebe Kalmak İçin Yapılan Uygulamalar

Eski Türk kültüründe olduğu gibi Bingöl’de de çocuk sahibi olmamak bir eksiklik olarak kabul edilir ve çocuğu olmayan insanlar toplum tarafından hor görülür. Çocuğun olmamasında genellikle kadınlar kusurlu görüldüğü için tedavi de kadına uygulanır. Çocuğu olmayan kadına Zazaca kuru anlamına gelen “*hışk*” ya da katır anlamına gelen “*kurvenda*” adı verilmektedir. Çocuğu olmayan kadın ve erkeğe; “*kör ocak*”, “*kısır*”, “*dölsüz*” gibi adlar takılır. (K1) Çocuk sahibi olan aileler, çocuğu olmayan ailelere çocuklarını göstermek istemezler, çünkü bu ailelerin çocuğa nazar edecekleri düşünülür. (K2) Bu ve benzeri yakıştırmalara maruz kalan kadın içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmak için birtakım uygulamalara başvurur. Tespit ettiğimiz bu uygulamalar şunlardır:

1.1.2 Dinsel-Büyüsel Uygulamalar

Çocuk sahibi olabilmek için ziyaret yerlerine ve türbelere gidilir. Burada iki rekât namaz kılınır ve dua edilir ve sonrasında kurban kesilir. Ziyaretten bir miktar toprak alınır ve çocuğu olmayan kadına yedirilir. (K3, K4) Bu türbe ziyaretinde küçük bir kâğıt parçasına dilek yazılarak suya atılır. Taştan yapılan beşik, bebek çorabı veya bebeklere ait emzik gibi eşyalar ağaçlara asılır. (K9) Eğer çocuk olursa çocuğa türbe- de yatan velî kişinin ismi verilir. (K8, K9) Çocuk olması niyetiyle 4444 defa salatun tefriciye duası okunur. (K5) Hocalara muska yaptırılır. Muskalar hastanın boynuna veya sırtına asılır. Bazen de bu muska suya batırılır ve muskanın batırıldığı bu su şifa amacıyla hastaya içirilir. Seyyid, şeyh veya mollalara “*boylama*”³ yaptırılır, ip bağlatılır. (K3)

3 Henüz yaş iken koparılan bir söğüt ağacının dalının iki ucunun birleştirilmesiyle bir daire şekli oluşturulur. Oluşturulan bu daire rahatsızlığı olan kişinin (çocuğu olmayan kadının, korkan bir kişinin veya altına kaçırılan çocukların) başından ayağına doğru geçirilir, daha sonra kişi, içerisinden çıkarılır ve yerde bırakılan daireye hoca bazı dualar okuyarak ve bir muska yazarak boylama işlemini tamamlar. Hocanın yazmış olduğu bu muska üzerinde taşınması için hastaya verilir. (K31)

Hacdan getirilen hurma ve deve dili kurutulmuş çocuğu olmayan kadına yedirilir. **(K7)** Aynı zamanda yedi tane evden para toplanır, o yıl hacca giden birine verilir. Hamile kalmak isteyen kadına boncuklu kolye seti takılır ve hacdan getirilen bir elbise giydirilir. **(K8)** Diğer bir uygulama ise; bir Cem töreninde çocuğu olmayan veya herhangi bir sağlık sorunu yaşayan kişiler için Dede'den dua istenir. Evliyalara ve yarenler dualarla yardıma çağırılır. Düşük yapan kadınlar için tas indirilip, ip bağlatılır. Bu ipi, On İki İmam soyundan geldiğine inanılan kişiler bağlar. **(K3)**

1.1.3 Halk Hekimliği Uygulamaları

Kadının gebe kalmasına engel olduğu düşünülen rahim iltihabını gidermek ve rahim üşütmesini ortadan kaldırmak için kaplıcalara gidilir, burada yıkanılır ve kaplıca suyundan içilir. Maydanoz, saman, yonca gibi bitkiler suda kaynatılır; kaynatılan bu suyun buharıyla hasta terletilir. Çocuğun olmaması, rahmin sertleşmesine bağlandığı için rahim yumuşatılarak maske kaldırılır. **(K3, K6, K7, K8, K9)** Ebegümesi otu, (Zazaca; "verrejik", Kürtçe; "tolik") kaynatılır ve bu otun suyu kadına içirilir, haşlanan ot ise yağ ve yumurtayla pişirilerek kadına yedirilir. Ayrıca ışgın ve böğürtlen kökü kaynatılarak bu bitkilerin suyu hamile kalmak isteyen kadına içirilir. **(K6, K7, K8, K9, K10)** Çocuğu olmayan erkeklere ise; kaynatılan keçiboyunuzu, havuç ve "çaşır" adı verilen bitkilerin suyu içirilir. **(K11, K12)** Kadının rahminin temizlenmesi için soğan suda kaynatılır, soğanın suyu süzülür ve bu sudan kadına kırk gün boyunca her sabah aç karına bir bardak içirilir. Sobanın üzerinde ısıtılan kiremit, bir beze sarılarak kadının karnının üzerine bırakılır. Kadının rahmi aşağı doğru düşmüş ise bir ebe, maske kaldırma (rahim kaldırma) yöntemi ile kadının rahmini yukarı doğru çekerek tekrar yerine oturtur. **(K6, K7, K8, K9)**

Hastaya deve eti yedirilir ve deve sütü içirilir. Bunun nedeni deveye atfedilen kutsallıktır. Çocuğu olmayan kadın, doğum yapmakta olan bir kadının yanına gider, yeni doğan çocuğun göbek kordonunu kendi eteğinin üzerinde kestirir. **(K3)** Bunun dışında bir başka uygulama ise şöyledir: Çocuk sahibi olmak isteyen kadın yeni doğum yapmış bir kadının evine gider ve buraya gitmeden önce en sevdiği yiyecekleri yer; aynı zamanda en sevdiği giysileri giyer. Bu giysileri iki hafta boyunca üzerinden hiç çıkarmaz. **(K3)** Çocuğu olmayan kadın, cuma günü kaydattığı on adet yumurtayı ve bir adet ekmeği on çocuklu olan bir eve götürür, yenilen yumurtaların kabuğunu o evden alarak suyun içine atar ve bu suyla yıkanır. **(K13)**

1.1.4 Bebeğin Cinsiyet Tayini ve Aşerme

Hamile kadının göbeği büyük ve yuvarlarsa çocuğun erkek; sivri ise çocuğun kız olacağına inanılır. Hamile kadının canı tatlı yiyecekler çekerse erkek, ekşi yiyecekler çekerse kız çocuğu doğuracağı düşünülür. Bebek anne karnında çok hareketli ve sürekli tekme atıyorsa o çocuğun erkek olduğuna, bebek anne karnının sol tarafında ise ve balık gibi yüzüyorsa bu çocuğun kız olduğuna inanılır. Çocuk erkek ise annenin midesinde yanma olur, mide ekşime yapar. Bu durum bebeğin başının saçlı olmasına bağlanır. **(K15)**

Hamile kadının haberi olmadan yere iki minder bırakılır. Birinin altına çatal, diğerin altına bıçak konulur; çatal kıızı, bıçak erkeği temsil eder. Kadın bu cisimlerden hangisinin üzerine oturursa çocuğun cinsiyeti ona göre anlaşılır. **(K5)** Hamile kadın karnını veya bacağını kaşırsa doğacak çocuğun kız, bunların dışında vücudunun herhangi bir yerini kaşırsa çocuğun erkek olacağına inanılır. Küçükbaş hayvanın kafası ikiye bölünür. Hayvanın çene kısmında et fazla ise kız; az ise çocuğun erkek olacağına kanaat getirilir. **(K3)** Hamile kadın balığın içindeki baloncuyu eliyle sıkarsa, baloncuk patlarsa çocuğun erkek, patlamaz ise kız olacağına inanılır. Hamilelikte kadının vücudunda bazı lekeler oluşur. Bu leke göğüste ise erkek, yüzde ise kız olacağına inanılır. Zihinsel engelli birisine doğacak çocuğun cinsiyeti sorulur; eğer erkek derse erkek, kız derse kız olacağına inanılır. **(K6, K7, K8, K9)** Anne güzelleşirse kız, yüzü lekelenip çirkinleşirse erkek çocuk doğuracaktır. **(K15)** Hamile kadın aya baktığında erkek, güneşe baktığında ise kız doğuracağı inancı hâkimdir. **(K16)**

1.1.5 Hamilelik Dönemi Kaçınmaları

Çocuğu yaşamayan kadınlar, hamile kadınlarla görüştürülmez; çünkü bu durum bir uğursuzluk olarak kabul edilir ve bu uğursuzluğun hamile kadına geçeceğine inanılır. **(K14)** Doğacak bebeğin güzel olması için anne, sağlıklı beslenmeye dikkat eder; süt ürünleri ve meyve tüketmeye gayret eder, bolca balık tüketir; özellikle çocuğun süt gibi bembeyaz bir cilde sahip olması için süt içer. **(K15)** Kadın doğacak bebeklerinin güzel olması için her gece Yusuf Suresi'ni okur. Çocuk anne karnında canlandığı zaman annenin karşısında kim varsa, çocuğun o kişiye benzeyeceğine inanılır. Hamile kadın türbeye gittiğinde elini yüzüne veya vücudunun herhangi bir yerine sürerse, bebeğinin vücudunda kahverenkli beneklerin çıkacağına inanılır. Hamile kadın doğum boyunca kelle paça yemeği yemez, yerse çocuğun topuğunda yara çıkacağına inanılır. **(K6, K7, K8, K9)** Aşerme döneminde çiğ, çilek, zeytin, salça, nar gibi yiyecekler yenildikten sonra eller yıkanmadan vücudun herhangi bir yerine sürülürse, doğacak çocuğun vücudunda da yenilen yiyeceklere benzer şekiller çıkacağı inancı yörede oldukça yaygındır. **(K17)**

1.2 Doğum

Doğum işlemi, eskiden daha çok evlerde yapılmasına rağmen son yıllarda genellikle hastaneler tercih edilmektedir. Evlerde gerçekleştirilen doğum genellikle yörenin tecrübeli ve yaşlı kadınları tarafından yaptırılır. Doğum için özel bir oda seçilmez. Doğum, yatak odası, oturma odası veya evin hangi odası uygunsa orada yaptırılır. Doğumda ılık su, leğen, havlu, makas, sabun, ip, naylon, çarşaf vb. malzemeler kullanılır. Kadın oturtularak doğum yaptırılır. Doğum sırasında ebe kadına üç kadın yardım eder. Doğumun rahat gerçekleşmesi için kadın sıcak suyla banyo yaptırılır daha sonra battaniyeye sarılarak terletilir. Doğum güçleşirse kadının göbeğine elle hafif baskı uygulanır, ezan okunur ve kadına zezem suyu içirilir. Doğumun zor geçmesi, kadının ağır işler yapmasına veya bebeğin anne karnında ters dönmesine bağlanır. Kadın doğum yaptıktan sonra "heval puçık" adı verilen eşin düşmesi için çocuğun göbek

bağı annenin ayak başparmağına bağlanır ya da göbek bağı çekilerek eş düşürülür. Eğer eş düşmez ise kadın hayatını kaybeder. Doğumdan sonra kanamayı durdurmak için; doğum yapan kadına tatlı (kızartılmış dut, helise) yedirilir, şerbet içirilir. Doğum işlemi tamamlandıktan sonra doğumu yaptıran ebeye teşekkür amacıyla kumaş, elbise vb. hediyeler takdim edilir. **(K17)**

1.2.1 Göbek Kesme, Yıkama ve Tuzlama

Doğum sonrasında göbek bağını kesmek için bıçak veya makas kullanılır. Çocuğun göbek kordonunu genellikle ninesi keser. Bazı yörelerde ise çocuğun göbek kordonu yabancı birisi tarafından kesilir ve o kişi bebeğin göbek ninesi olur. Göbek bağı bebeğin karnından dört parmak kadar bir uzunlukta kesilir ve bir ip ile bağlanır. Bir müddet sonra göbek bağı kurur ve kendiliğinden düşer. Bu işlemden sonra bebek yıkanarak kundağa sarılı bir şekilde annenin kucağına verilir. Doğum yapan kadın altına höllük toprağı döşenmiş bir yatakta yatırılır. Göbek bağı kesilmesinde kullanılan bıçak veya makas yıkanarak bebeğin yastığının altına bırakılır ve burada üç gün bekletilir. Çocuğun göbek bağı okul, cami, hastane, üniversite vb. yerlerin bahçelerine gömülür ki; çocuk iyi huylu olsun, Allah yolunda olsun, çalışkan olsun, geleceği iyi olsun. Bazı köylerde ise göbek kordonu temiz bir bezle sarılarak çocuğun uzun ömürlü olması için akan suya bırakılır ya da hatıra olarak saklanır. Yöredeki bir başka uygulama da; çocuğun gelecekte iyi bir meslek sahibi olması için kesilen göbek kordonunun meslek sahibi olan bir kişinin ayaklarının dibine atılmasıdır. **(K3, K18)**

Yıkamaya başlanmadan önce bebeğin vücudu tuzlanır ve hazırlanan ılık suyla yıkanır. Bebek yıkanırken kırk bir kere maşallah denilir ve bazı dualar okunur. Yıkama sırasında bebeğin gamzeli ve alnının düz gelişmesi için alın ve yanaklar bastırılır, kulaklarının düz gelmesi için kulaklar bezle sarılır, boyu uzasın diye ayaklarından tutulur ve bebek baş aşağı doğru sarkıtılır. Bebeğin vücudunun tuzlanmasındaki amaç; bebeğinin cildinde meydana gelebilecek soyulmayı, pişik oluşmasını ve ter kokusunu engellemektir. Tuzlu suyun mikrop kırma gibi bir özelliği de olduğundan bebek bu yolla mikroplardan korunmuş olacaktır. **(K3)**

Yörede yeni doğum yapmış kadınlara “zoğlun” adı verilmektedir. Doğumdan sonra kadının ağrısını ve sancısını dindirmek için “kardu” adı verilen ottan yapılan çorba veya yemek kadına yedirilir. **(K9)** Doğum yapan kadının sütünün çoğalması için ona tereyağı veya pekmezli yumurta yedirilir, şerbet veya bol şekerli çay içirilir. Dirençli olması için de kadına bulgur pilavı, taze soğan, dalak ve ciğer gibi kan yapıcı yiyecekler yedirilir. Bebeği nazardan korumak için bazı pratikler uygulanmaktadır. Bunlar; bebeğin yüzüne is sürülmesi, bebeğe eski ve yırtık kıyafetler giydirilmesi ve ayrıca çocuk sahibi olamayan veya çocuğu ölen kadına gösterilmemesi gibi uygulamalardır. **(K3)**

Bingöl’de yeni doğmuş bebekler için bazı kutlamalar yapılmaktadır. Doğan çocuk erkek ise doğumun yedinci günü yemekler, börekler, hedikler, mezeler ve meyve-

ler hazırlanır. Genç kızlar akşam eve davet edilir. Gecenin geç saatlerine kadar oyunlar oynanarak eğlenilir ve kutlama yapılır. Bu kutlamaya “*haftok*” adı verilmektedir. Ayrıca doğmuş çocuk için hediyeler dağıtılmakta, adaklar kesilmekte ve misafirlere çeşitli ikramlar yapılmaktadır. Kız bebek doğduğunda ise bu tür şenlikler pek yapılmamaktadır. (K19)

1.3 Doğum Sonrası

1.3.1 Bebeğe Ad Koyma

Eski Türklerde çocuğa bir kahramanlık göstermedikçe bir ad verilmezdi. Dede Korkut hikâyelerinde çocuğun ad alabilmesi için bir kahramanlık göstermesi gerektiği anlatılır. Ancak bu uygulama günümüzde devam etmemektedir. Günümüzde çocuklara isim verilirken kötü ruhların olumsuzluklarından korumak için çeşitli isimler verildiği görülmektedir. Yeni doğmuş çocuğa üç gün içerisinde isim verilir. Ad verirken çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunur ve çocuğun adı üç defa kulağına söylenir. Çocuk bayram günü doğmuş ise bebeğe Bayram veya Ramazan; hayırlı günlerden birinde doğmuş ise Mevlid, Kadir ve Berat; ailenin ilk çocukları ise İlknur, İlkay, Birgül, İlker gibi isimler verilir. Bu çocuktan sonra başka bir çocuk olması arzu edilmiyorsa doğan bu çocuğa Yeter, Songül, Soner, Dursun, Durdu vb. isimlerin verilmesi de yörede karşılaştığımız ad verme uygulamalarındandır. Çocukları yaşamayan aileler çocuklarının yaşaması için çocuğa babanın ismini de verebilmektedir. Örneğin; babanın adı Emin ise çocuk da Emin veya Mehmet Emin ismini almaktadır. (K3)

1.3.2 Çocuğun Yaşaması ve Sağlıklı Olması için Yapılan Uygulamalar

Çocuğu doğduktan sonra ölen kadınlar için bazı pratikler uygulanmaktadır. Buğdayın içindeki siyah taneler ayıklanır, ayıklanan bu taneler ezilerek çocuğu yaşamayan kadına süt ile birlikte içirilir. Çocuğun kulak memesinde delik açılır, siyah köpekten alınan bir kıl, delinmiş kulağa geçirilir ve yedi yıl üst üste çocuk için kurban kesilir. Çocuğun cinsiyeti erkek ise bu çocuğun saçı yedi yıl boyunca kesilmez. Adı Mehmet olan yedi kişiden para toplanır, bu parayla gümüş para alınarak çocuğun delinen kulağına takılır ya da adı Mehmet olan bu yedi kişiden birer çivi alınır ve alınan bu çiviler bir horozla birlikte hocaya götürülerek okutulur. Horoz kesilerek kanı çivilere sürülür, çiviler de demircide ezdirilip eritildikten sonra bilezik haline getirilir ve yedi yıl boyunca çocuğun bileğine takılır. Bir başka uygulama ise; adı Mehmet olan yedi kişiden birer küçük bez parçası alınarak birbirine eklenir ve fistan haline getirilerek kız-erkek farkı gözetilmeksizin yedi yıl boyunca çocuğa giydirilir. (K3) Doğumdan sonra bebeğin sarılık olmaması için bebeğe altın yüzük veya sarı boncuk takılır, beşiğin üzerine bir sarı tülent örtülür ya da çocuk sarı ışıklı bir lambanın altında uyutulur. Sarılığın geçmesi, çocuğun yedi yıllık yeşil sabun ile yıkanması da yörede karşılaşılan bir başka uygulamadır. (K8)

1.3.3 Lohusa Dönemi, Al basması ve Kırklama

Eski Türklerde çocuğun büyüüp er adını almasına kadar geçen süreçte ona yardımcı olan ve onu kara iyelerin (ruhların) kötülüklerinden koruyup gözettiğine inanılan “*umay*” adı verilen koruyucu iyeler vardı. “*Albıs/alkarısı*” ve “*körmös*” adı verilen bu kara iyelerin; lohusa kadınlara ve çocuklara musallat olduğuna, doğumu zorlaştırdığına özellikle de insanlara hastalık ve ölüm korkusu verdiğiğine inanılırdı. Bu inanıştan dolayı günümüzde kötü ruhların zararından korumak için bebeğin yastığının ya da beşiğinin altına bıçak, makas ve iğne gibi kesici ve delici aletler konulmaktadır. Bu inancın; kadının doğumu sırasında çocuktan sonra gelen “*eş*” veya “*son*” adı verilen pratiklerde de izlerini sürdürdüğünü söylemek mümkündür (Araz, 1995: 28-36).

Yörede, yeni doğum yapmış loğusa kadına “*doğaskan*” adı verilmektedir. Lohusa annenin yatağına ve bebeğin beşiğine kırmızı kurdele takılır. Lohusa döneminde kadın yalnız bırakılmaz. Kırkı çıkmayan ve abdestsiz olan kadınları cin çarpacağına inanılır. Bundan dolayı kadının ve bebeğin yastığının altına ekmek parçası, bıçak, makas, iğne vb. cisimler konulur. “*Al basması*” ve “*al karısı*” ndan çocuğu korumak için yuvarlak gri tonlarında parlak bir boncuk bebeğin boynuna asılır. “*Al basması*” nın musallat olduğu kadın, kurt kafatası ile kırk defa başından su dökülerek yıkanır, böylelikle “*al basması*” nın geçtiğine inanılır. Bu işlemden sonra kadın yeniden hamile kalabilir. “*Albasması*” nın kalkması için ayrıca muska yazdırılır ve bu muska lohusa kadının banyo yapacağı suyun içine atılarak kadın bu su ile banyo yaptırılır. Lohusa ve bebeği görmeye gelenlere genellikle bebek gösterilmez. Ayrıca ziyarete gelenler evden ayrılırken sütünün kesilmemesi için annenin bir kimseyi öpmesine müsaade edilmez. (K6)

Doğum yapmış kadının kırkı çıkmadan önce zorunlu haller dışında dışarıya çıkmasına izin verilmez. Çünkü “*kırkların çatışması*” ndan korkulur. Eğer “*Kırk çatışması*” olursa bebeğin sağlıklı büyüemeyeceğine inanılır. Kadın veya bebek dışarı çıkarılacaksa önce kapının önüne bir parça ekmek atılır, sonra dışarı çıkarılır. Çocuğu kötülüklerden, nazardan ve kem gözlerden korumak için dışarıya çıkan çocuğun kundağına demir veya ekmek parçası konulur. (K3) Başka evden ateş alınmaz. Ateşin alınması, çocuğun şiddetli bir ateşli hastalık geçireceğine yorumlanır. Lohusa kadının cenazeye gitmesine izin verilmez, gitmek zorunda kalırsa cenaze suyunun üzerinden atlatılır, kadının eli ve yüzü bu suyla yıkanır. (K20) Eğer lohusa kadını al basarsa bu kadın, hocalar tarafından sağaltılır. Hoca kadına bazı sorular sorarak ondan al basması sırasında gördüğü varlıkların ya da şahısların isimlerini öğrenir ve bu isimleri bir kâğıda yazdıktan sonra kâğıdı yakar. Hastanın bu büyüsel işleminden sonra iyileşeceğine inanılır. (K13)

Yörede “*kırklama*” işlemine “*çıl*” adı verilmektedir. “*Kırklama*” işlemi; kötü ruhlardan kurtulmak ve çocuğun dünya hayatına alışması için yapılır. Kırklama yapmak için öncelikle suya kırk yemek kaşığı su, kırk tane arpa ya da buğday ve bir

tespih atılır. Suya buğday atılmasının nedeni: çocuğun rızkının bereketli olması ve kötü ruhlardan arındırılmasıdır. Çocuk banyo yaptırılmadan önce anne, banyo suyuna elini daldırır ve “*bebeğin kırkı bebeğe, yılanın kırkı yılan, kertenkelenin kırkı kertenkeleye, hayvanların kırkı hayvanlara*” der. Bu sözler, aynı gün veya kırk içinde doğum yapmış kadın veya hayvanların kırklarının çatışmaması için söylenir. Bebeği ve anneyi kırkından çıkarmak için hazırlanan suya kırkar defa İhlâs, Felak ve Nas sureleri okunur. Abdestli biri o suya elini daldırır, kırk kez o suyu bebeğin ve annenin başından döker. Kırk gün boyunca annenin ve bebeğin kirlenen elbiseleri okunmuş su ile yıkanır. Nasibin artması, rızkın bol olması ve cinlerden korunmak için çocuğun kundağına ekmek parçası veya demir parçası bırakılır. Zirâ cinlerin demir parçasından korktuklarına inanılır. (K19)

Lohusa kadın ve bebek kırkı çıktıktan sonra ilk olarak ailenin en cömert kişinin evine götürülür ki; onun ahlâkını alsın. Bu uygulamaya “*kırk çıkarma/uçurma*” adı verilmektedir. (K12) Çocuğun tırnağı ilk olarak kırkıdan sonra kesilir. Tırnak kesilirken dua okunur. Kesilen tırnaklar babasının cüzdanına konur ve ondan bahşiş istenir. Çocuğun saçları ise ilk olarak bir yaşından sonra kesilir. Saçlar bir tartıda tartılır, saçın gramı kadar altın alınır ve bu altın bir fakire sadaka olarak verilir. Bazı yerlerde kesilen saçlar saklanır veya temiz bir toprağa gömülür. (K19) Kırklamadan sonra çocuk sağlıklı büyürse, kırklamanın iyi geçtiğine; çocuk gelişmiyorsa, sağlıklı bir kırklamanın yapılmadığına inanılır. Bu durumdan dolayı çocuk bir mezarlığa götürülür ve bir mezarın yanına bırakılır. Mezarlıkta yalnız bırakılan çocuk ağlarsa kırklamasındaki aksaklıkların ortadan kalkmış olduğuna; eğer ağlamazsa kısa bir zaman içerisinde o çocuğun öleceğine inanılır. (K3)

1.3.4 Diş Çıkarma ve Hedik

Çocuğun dişi çıktıktan sonra buğday ve nohuttan oluşan “*hedik*” adı verilen bir yemek yapılır. Komşular ve akrabalar eve davet edilir. Misafirler bebek ve annesine hediyeler getirirler. Çocuk diş çıkardığında başından aşağı buğday taneleri dökülür ki; çocuğun dişleri sağlam olsun. Çocuğun dişi ilk çıktığında bu ilk dişi gören aileden bir kişi “*hayırlı olsun*” diye bağırarak herkese müjdeli haberi duyurur. Çocuğun diş çıkardığını ilk gören kişinin çocuğa bazı hediyeler alması âdettendir. Dişi çıktığında çocuk bir tepsiye oturtulur. Tepsinin içine bıçak, makas, kalem ve Kur’an-ı Kerim konulur. Çocuk bunlardan hangisini seçerse gelecekte ona dair bir meslek sahibi olacağına inanılır. Sofra bezinin üstüne oturtulan çocuğun başına hedik dökülür. Dökülen bu hedikleri dişleri düzgün ve sağlam biri yer ki; çocuğun da dişleri düzgün ve sağlam olsun. Yedilik dişi düşen bir çocuğun dişi buğday ambarının arkasına atılır. (K3, K18)

2. SÜNNET

Türk kültüründe gerek Peygamberimizin sünneti olması, gerek sağlık bakımından yararlı olmasından dolayı sünnet geleneğine çok önem verilmektedir. Bingöl’de çocuklar genellikle 0-7 yaş arasında sünnet ettirilir. Sünnet olmayanlar toplumda

hor görülür ve onlara “hanzo” diye hitap edilir. Sünnet için genellikle ilkbahar veya sonbahar tercih edilmektedir. Çünkü bu mevsimlerde çocuklarda kan dolaşımı daha hızlıdır. Eskiden sünnet işlemi, “Tatoşlar” adı verilen sünnetçiler tarafından yapılmaktaydı; ancak günümüzde sünnet için hijyenik koşullardan dolayı daha çok hastaneler tercih edilmektedir. Sünnet töreninde kurban kesilir, davetlilere yemek ikramı yapılır. Gelen davetliler çocuğa hediyeler verir. Üç gün devam eden sünnet töreninde Kuran-ı Kerim ve Mevlid okutturulur. Çocuk sünnet olmadan önce ata bindirilir ve gezdirilir. Her çocuğun bir kirvesi olmaktadır ve çocuğun kirvesi olarak ailenin sevilen bir yakını seçilmektedir. Kirve, sünnet masraflarını bütçesi yettiği kadar karşılamaya çalışmaktadır. Sünnet sırasında kirve, çocuğu sıkıca tutarak çocuğun hareket etmesini engeller. Kirveye bir bez verilir. Bezin üzerine çocuğun kanı dökülür. Bu kanın çocukla kirve arasında kan bağı oluşturduğuna inanılmaktadır. Kirvelik çocuğun ölümüne kadar devam eder. Kirve çocukları, kardeş olarak kabul edilmesinden dolayı birbiriyle evlenemez. Sünnet olan çocuğun kesilen uzvu, cami avlusuna gömülür. Sünnet olan çocukların cinsel organı tentürdiyot ile iyileşene kadar pansuman yapılır. Çocuk iyileşene kadar dışarı çıkarılmaz ve kan yapıcı gıdalarla beslenir. (K19)

3. EVLENME

Türk kültüründe evlilik kurumuna çok önem verilmektedir. Evlenme ile ilgili inanç ve uygulamalarda iyi ve kötü karakterli iyelerin; ata ruhlarının eş bulmada, mutlu bir yuva kurmada, çocuk sahibi olmada ve doğan çocukların hayatta kalmasında etkili olduğu söylenebilir (Kalafat, 1999: 104) Evlenme, bireyin bir statüden (bekârlık), başka bir statüye (karı-koca) geçtiğini gösteren bir geçiş dönemidir. Evlenen karı-koca ailenin, aile ise toplumun temelini oluşturmaktadır. Evlenen çiftin dünyaya getirdiği çocuklar da neslin devamını sağlamaktadır. Bu bakımdan evlenmede amaç; çocuk sahibi olmak suretiyle hem neslin devamını sağlamak hem de kültürel değerleri gelecek kuşaklara aktarmaktır. Bingöl’de evlenme ilgili birçok âdet, inanç ve uygulama günümüzde varlığını sürdürmektedir.

3.1 Evlilik Öncesi

3.1.1 Kismetin Açılması İçin Yapılan Uygulamalar

Evlenemeyen kız ve erkeğin kismetinin açılması için çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Bunun için türbelere gidilir, kutsal olarak kabul edilen ağaçlara çaput bağlanır ve kurban kesilir. Kismetini kapalı olan kız, kismetinin açılması için camide yazma açar veya yazma bağlar. Üzerinde anahtarı olan bir kilidi kapatarak camiye bırakır, kilit başkaları tarafından açılırsa kismetinin açılacağına inanılır. Evlilik çağına gelmiş kız misafirlige gider, kismetinin açılması için gittiği evden bir anahtar alır ve yastığının altına koyarak uyur. Gördüğü rüyadan kismetinin açılıp açılmayacağını anlar. Evlenen gelinin ayakkabısının altına evlenemeyen kişinin adı yazılır. Gelin evden çıkınca gelinin oturmuş olduğu sandalyeye kismetini kapalı olan kişi oturur, böylece sandalyeye oturan bu genç kızın kismetinin açılacağına inanılır. Erkekler de kismetini-

nin açılması için evlenecek olan kişinin koluna girer. Tuzlu ekmeğin pişirilip bir kısmı yenilir, bir kısmı da kargaların yemesi için dama atılır. Karga, ekmeği alıp hangi yöne götürürse kişinin kısmetinin o yönde olduğu inancı hâkimdir. Uğur böceği elin üzerine alınır ve “*ey uğur böceği düğünüm hangi yere doğru gidecek*” denilerek uğur böceği havaya bırakılır. Uğur böceğinin gittiği yönde evlilik olayının gerçekleşeceğine inanılır. Kısmetinin açılmasını isteyen kız, bir nişan merasimine katılır ve nişanlanan kızın kurdelesinden bir parça keser ve bu kurdeleyi kısmetin açılması için yastığının altına koyar. (K21)

3.1.2 Kız Bakma-Kız Görme

Yörede eskiden daha çok “*görücü usulü evlilik*” yapılmış olmasına rağmen artık günümüzde daha çok “*aşk evliliği*” tercih edilmektedir. Bu tür evlilikler; genç kız ve erkeğin birbirini daha önceden görmeleri ve birbirleriyle tanışmaları neticesinde almış oldukları evlilik kararlarını ailelerine bildirmeleri ile gerçekleşmektedir. Eğer ailelerin de onayı alınırsa evlilik yolunda ilk adım atılmış olmaktadır. Görücü usulü bir evlilikte ise kızı, ilk önce erkeğin annesi gidip görür, eğer beğenirse oğluna söyler, kızın bir fotoğrafını alıp erkeğe, erkeğin fotoğrafını da kıza gösterir. Oğlan ve kızın kararları olumlu olursa oğlanın ailesi, kızın ailesinden kızı istemeye gider.

3.1.3 Kız İsteme-Söz Kesme

Yörede aile büyükleri (anne, baba, dede, nine, amca, teyze, hala ağabey, kız kardeş, erkek kardeş vs.) ve toplumda sözü geçen birkaç kişiyle beraber kız istemeye gidilir. Kız istemeye gidilirken kız tarafına hediye olarak çikolata, tatlı, çiçek, çerez ve çeşitli içecekler götürülür. İsteme işi; Allah’ın ve Peygamberimizin adı anılarak yapılır. Daha sonra kız kahve yapar ve misafirlere ikram eder. Damadın kahvesine tuz veya karabiber atılır. Genellikle başlık parası istenmez; ancak erkek tarafı gönlünden kopan bir miktar parayı “*süt parası*” olarak kızın ailesine verir. Verilen bu para kızın çeyizi için harcanır. Kız tarafı, kızını vermeyi kabul ederse aileler arasında söz kesilir ve nişan için gün kararlaştırılır.

3.1.4 Nişan

Nişan merasimi kız tarafında yapılır, masrafları ise genellikle erkek tarafı karşılar. Ancak son yıllarda nişanı kız tarafının yaptığı da görülmektedir. Nişana aile büyükleri, komşular davet edilir. Erkek tarafı kıza, kız tarafı da erkeğe nişan yüzüğü alır. Nişan yüzüğü aile büyükleri tarafından takılır, yüzükler kırmızı kurdele ile bağlanır. Kesilen kurdeleden bir parça da bekâr kızlara veya erkeklere verilir ki; kısmetleri açılsın. Nişanda erkek tarafı altın veya para takar, kız tarafı herhangi bir şey takmaz. Nişandan sonra erkek tarafı düğüne kadar sık sık gelini ziyarete gider ve ona kıymetli hediyeler götürür. Düğün zamanına yakın nişanlı kız çeyizini serer, akraba ve komşular çeyizi görmeye gelir ve yanlarında nişanlı kıza hediye olarak bazı çeyizlik eşyalar getirirler. Damat tarafı kıza; sandık, bohça, patik, lif, seccade, gömlek, kumaş, yazma, havlu vb. eşyalar getirir. Nişan ve düğün arasına Ramazan ya da Kurban Bayramı

denk gelirse erkek tarafı gelin evine davet edilir, erkek tarafı giderken yanında (kurbanlık koyun, bohça, altın vb.) hediyeler götürür. Nişandan sonra iki taraf toplanır ve düğün için uygun bir tarih belirlenir. (K22)

3.2 Düğün

Düğünden önce gelin alışverişe çıkarılır ve gelinin ihtiyaçları karşılanır. Gelin de düğünden önce yakın akrabalarına hediye etmek için bohça hazırlar. Düğüne genellikle davetiye gönderilerek çağrı yapılır, bazı köylerde ise davetlileri düğüne çağırarak için şeker ya da mum dağıtılır. Düğün erkek evinde gerçekleşir. Eskiden genellikle köy düğünleri yapılırken günümüzde daha çok salon düğünleri yapılmaya başlanmıştır. Köy düğünleri genellikle cuma günü başlayıp pazar günü biter. Salon düğünleri ise cumartesi günü başlayıp pazar günü biter. Düğünde misafirlere düğün yemeği ikram edilir. Salon düğünü yapıyorsa yemek ikramının yanında düğün pastası ve içecek ikramı da yapılır. Resmî ve dinî nikâh düğünden önce kıyılır. Dini nikâha imam, anne, baba, gelin ve damat katılır. Nikâh sırasında iki kişi de nikâh şahidi olur. Yörede düğünler çalgılı veya mevlitli olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. (K22, K23, K24)

3.2.1 Kına Gecesi

Kına; Türk inanç sisteminde adanmış olmanın işaretidir. İnanca göre kına işareti taşıyan canlı ve cansız varlıkların mukaddes olduğuna inanılır, ona dokunulmaz. Bunun içindir ki; askere gidene, kurban edilecek hayvana, evlenen gençlere kına yakılır. (Kalafat, 1999: 111) Bingöl’de kına gecesi gelinin evinde yapılır. Gelin yöresel “*bindalli*” adı verilen yöresel bir kıyafet giyer. Kınaya gelinin ve erkeğin bayan akrabaları ve arkadaşları katılır. Kızlar gelinin etrafında duygu yüklü türküler söyleyerek dönerler. Kına sırasında gelin, kaynanası tarafından avucuna altın konulmadan avucunu açmaz. Geline kına yakıldıktan sonra gelinin eli kırmızı bir eldivenle sarılır. Gelin oturduğu yerden kalkınca yerine ilk oturan bekâr kızın kısmetinin açılacağına inanılır. Kına gecesinde uğursuzluğun olmaması için iki kişi gelinin kollarından tutar, gelini üç defa sandalyeye oturtup kaldırır. Kına merasimine katılanlara hediye olarak kına dağıtılır. Erkekler gelin kınasına katılmaz; ancak damat için erkek evinde ayrı bir kutlama ve kına merasimi yapılır. Damat için düzenlenen bu merasimde damadın sadece serçe parmağına yakılır.

3.2.2 Gelin Alma

Gelini baba evinden almaya gidilirken uzun bir araç konvoyu oluşturulur. Gelin baba evinden çıkmadan önce erkek kardeşi tarafından gelinin beline kırmızı bir kuşak bağlanır. Eğer erkek kardeş yok ise bu kuşak amcaoğlu tarafından bağlanır. Erkek tarafı kuşak bağlayana bir miktar para verir. Gelin baba evinden çıkarken diğer kız kardeşlerinin de kısmetlerinin açılması için üç kez döner arkasına bakar. Çocuklar gelin konvoyunun önünü keserek bahşiş isterler. Damat tarafından çocuklara içinde bir miktar para bulunan zarf verilir.

3.2.3 Gelin İndirme

Eskiden gelin bir ata bindirilerek götürülürmüş. Gelin, damat evine geldiğinde erkek tarafından birisi gelinin ayakkabısının içine altın koymadıkça attan inmezmiş. Günümüzde ise gelin araç konvoyuyla evinden alınır. Gelin erkek evine gelince kurban kesilir. Damat evine girmeden önce Kurân-ı Kerim'in altından geçirilen gelin, bir bardak ya da fincanı ayağıyla kırar. Eve girerken tatlı dilli olsun diye gelinin ağzına bal sürülür. Gelin ve damat kapıdan girmeden önce her ikisinin de üzerine mutluluk, uğur ve bereket getirmesi için çeşitli şeker veya çerezlerden oluşan "saçı" saçılır. Gelin cam bardak, testi, yumurta vb. şeyleri duvara veya kapıya çarparak kırar. (K22) Gelin evden içeri girince üç kez Kurân-ı Kerim'i öper. Sandalyeye oturan gelinin kucağına çabuk çocuk sahibi olsun diye genellikle bir erkek çocuk verilir. (K23)

3.3 Düğün Sonrası

3.3.1 Gerdek

Damat gerdek odasına girince gelinin duvağını kaldırır. Gerdek gecesinin sabahında gelin kaynanasının ve kayınbabasının elini öper. Gerdekten sonraki ilk günün sonunda çeyiz açılır ve eve gelen misafirlere hediyeler verilir. Bir hafta sonra damat, eşiyile beraber kayınbabasının ve kayınvalidesinin elini öpmeye gider. Gelin ailesinin yanında yedi gün misafir olarak kalır. (K23)

4. ÖLÜM

İnsan hayatının sonu olarak adlandırılan ölüm ile ilgili birçok inanç ve uygulama geçmişten günümüze devam etmektedir. Eski Türkler altın sırmalı elbiseler giydirdikleri ölümlerini önce bir tabuta koyar ve bu tabutu da bir sandukaya yerleştirdikten sonra mezara gömerlerdi (Kalafat, 1999: 126). Göktürkler mezarların üstüne yemek dökerlerdi. Ölünün bulunduğu çadırın etrafında yedi defa dönerek yüzlerini bıçakla kesip ağlarlardı. (Kalafat, 1999: 133) Defin töreniyle ve ölümler kültürüne bağlı en eski törenlerden biri de "ölü aşısı" adı verilen törendi. Ölü aşısı; definin üçüncü, yedinci ve yirmici gününde verilir, kırkıncı gün ise mezarlığa gidilir ve yedinci günde icra edilen tören tekrar edilirdi. En büyük aş töreni ise; ölümün üzerinden bir yıl geçtikten sonra yapılırdı. Bugün icra edilen anma törenleri; ölümlere aş verme töreninin tekâmül etmiş şeklidir başka bir şey değildir. Bu demek oluyor ki; ölümlere sunulan bu yemek, ölümlerin ruhlarının zararlarından korunmak için bir tür kurban yerine geçmekteydi (İnan, 2013: 189-190). Eski Türklerde ölen bir kişinin uzun sürecek olan cenaze törenleri yas ile başlamaktaydı. Bu törenlere "yuğ töreni" adı verilmekteydi. Ölümün gerçekleşmesinin hemen ardından yakınmalar başlamaktaydı. Cenaze çadır kapısının önüne gelir gelmez insanlar yüzlerini bir bıçakla keserek kanlı gözyaşları dökerlerdi. Kırgızlarda yüzün tırnakla çizilmesi ve saçların yolunması geleneği bugün dahi devam ettiği bilinmektedir (Roux, 1999: 245). Günümüzde bu inanç ve uygulamalar, ölü aşısı ve ağıt geleneğiyle devam etmektedir. Bir kişi öldükten sonra ölünün ilk ge-

cesinde, üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerinde, ölüm yıldönümünde ayrıca ölümden sonraki ilk bayram olan “kara bayram” da kurbanlar kesilmekte, yemekler verilmekte, Kurân-ı Kerim ve Mevlit okutulmaktadır.

4.1 Ölüm Anı

Ölmek üzere olan birisine Kuran-ı Kerim okunur sürekli Kelime-i Tevhit hatırlatılır. Bir kişinin öleceği anlaşılınca sağ tarafa çevrilir. Temiz bir tülbent islatılarak ölecek olan kişinin ağzına sürülür. Ölüm yatağındaki kişi konuşamadığı için yanında bulunanlar ona sürekli Kelime-i Şahadeti hatırlatır ve Yasin Suresi’ni okurlar. Ölüm döşegindeki kişiyi ziyarete gelenler ondan helâllik ister.

Ölen kişinin el ve ayakları düzeltilir, sağ el işaret parmağı (şahadet parmağı) açık şekilde diğer parmaklar kapatılır, yüzü kıbleye çevrilir. Ölünün gözleri açığa kapatılır, çenesi düşmesin diye bir bezle bağlanır. Ölünün öldükten sonra gözlerinin açık kalması; sevdiklerini görmeden ölmüş olmasına, görmek istediği birine hasret gittiğine veya gözünün dünyada kaldığına yorumlanır. Ölen birinin renginin morarması, ağzından köpüklerin akması; o ölünün günahkâr olduğuna, ölümlerinde zorlanmış olduğuna, kötü amel sahibi olduğuna; renginin sararması ise; ölenin kişinin temiz, iyi amel sahibi olmasına ve zorlanmadan ölmüş olmasına yorumlanır. Toplumda acı çekilmeden yaşanan ölümler bir teselli unsuru olarak görülür. Ölen kişinin üzerine temiz ve beyaz bir örtü örtülür, şişmemesi için üzerine bıçak ya da makas gibi metal bir eşya bırakılır, üzerindeki dünyevi eşyalar ve eğer varsa takma dişi de çıkartılır. Ölen kişinin ölümü, câmide okunan salâ ile herkese duyurulur. Salâda; ölen kişinin adı, soyadı, kimin kızı ya da kimin oğlu olduğu ve hangi köyden olduğu söylenir, cenazenin gömüleceği yer ve saat hakkında halka bilgi verilir. (K25, K26, K27)

4.2 Ölünün Vasiyeti

Eğer ölen kişinin vasiyeti varsa bu vasiyet yerine getirilir. Vasiyet ölmeden önce sözlü ya da yazılı olarak yapılır ve vasiyet eden kişi bunu eşine veya bir yakınına verir. Vasiyetnameye mümkün olduğunca uyulmaya çalışılır. Yörede derlemiş olduğumuz bir vasiyetnamede vefat etmeden önce bir baba ailesine şöyle vasiyette bulunmuştur: “Beni usulüne uygun olarak, bir Müslüman’ın yıkamış titizliği ile yıkayınız. Mezarı gidinceye kadar, cenazeme gelen herkes “gufraneke ya rahman” desin. Definden önce, mezarımın her köşesinde birer defa tebareke okuyunuz. Definden önce bir defa Yasin-i Şerif okunsun. Telkinden önce “Elif lam, mim ve Amene Resulü” okunsun. Ondan sonra beni gömün ve istediğiniz şekilde telkini veriniz. Ramazan ayında bir kelime ve bir hatim indiriniz. Mezarımın başında 40 bin kelime-i tevhit söylensin, ıskat olarak 30 ölçek buğday veriniz. Burak olarak bir büyük sığır kesip dağıtınız. Köydeki meyve bahçem ve arazinin kenarına diktiğim 30 adet dut ağacım 20 adet ceviz ağacım “vağfi evlattır” yani isteyen herkes yiyebilir, yiyenlere helaldir.

Kefenim biçilmiş suyum kaynıyor;

Hocalar başucumda oturmuş okuyor;

Azrail kapıya dayanmış gitmiyor,

Dünya malı benim olsa ne çare” (K28)

4.3 Yıkama ve Kefenleme

Ölünün yıkama ve kefenlenme işlemi şu şekilde yapılmaktadır: Ölü için su kaynatılır, yıkanacak yer, araç ve gereç hazırlanır. Mevtanın kokmaması için yıkama suyuna gülsuyu veya rendelenmiş yeşil sabun eklenir. Ölüyü imam veya ölü yıkamasını bilen birisi yıkar. Ölüye ilk önce boy abdesti aldırılır. Yıkama esnasında ölüyü yıkayan kişi sürekli “*gufraneke ya rahman*” der. Ölünün yıkama suyundan arta kalan suyla ölünün elbiseleri ve ölüyü yıkarken kullanılan araç ve gereçler yıkanır. Bunun sebebi; ölünün ruhunun hala elbisede olduğu inancıdır. Ölü yıkandıktan sonra kefenleme işlemi başlar. Kefenleme için genellikle beyaz patiska bir kumaş kullanılır. Erkekler için on metre parçadan oluşan halk arasında “*karkek*” denen bir kefen kullanılır. Kadınlar için yine on metre yedi parçadan müteşekkil halk arasında “*peşmal, şal, karkek*” adı verilen bir kefen kullanılır. Kefen temiz ve yüksek bir yere serilir; mevta başı kibleye gelecek şekilde kefenin üzerine konur ve ardından kefene sarılır. Kefene sarılmadan önce ölünün ağız, burun ve kulaklarına pamuk konur. Ölü rahat taşınması için ayak ve baş kısmından bağlanır. Ölünün kefenlenme işlemi bittikten sonra ölü tabuta konulur. (K25, K30)

Tabut genelde çam, kavak gibi ağaçlardan yapılır ama kırsal kesimlerde içi oyulmuş iki yuvarlak ağacın kendirle bağlanıp tabut olarak kullanıldığı da görülür. Tabut yeşil bir örtü ile örtülür. Eğer mevta bayan ise bunu belirtmek amacıyla “*yazma*” adı verilen bir başörtüsü tabutun baş kısmına bağlanır. Mevta yeni gelin veya gelinlik bir genç kız ise tabutun üstüne gelinlik, kına elbisesi veya kırmızı yazma örtülür.

4.4 Mezar Kazılması

Bir taraftan ölüyü hazırlama işlemi sürerken, diğer taraftan mezar kazma ve mezarı hazırlama işlemi sürdürülür. Erkekler için mezarlığın derinliği, erkeğin meme hizasına kadardır, kadınlar için ise bir boydudur. Yani kadın mezarı daha derindir. Bazı bölgelerde kabrin yüksekliği bir insanın oturabileceği yükseklikte olmasına dikkat edilir. Mezarlar genellikle kazma ve kürek kullanarak kazılır ancak son zamanlarda şehir merkezinde kepçeyle de kazılmaktadır. Mezar kazmada insanlar birbiriyle yarışır. Mezar kazan kişilere hayır sahibi insanlar tarafından ekmek, helva ve mevsimine göre bazı yiyecekler ikram edilir. Mezar kazma işlemi bittikten sonra kabir hazırlıkları başlar. (K26)

4.5 Cenaze Namazı ve Ölü Gömme

Cenaze namazına mevtanın yakınları başta olmak üzere komşuları, tanıdıkları ve hazırda bulunanlar katılır. Mevtanın cenaze namazının kılınabilmesi için Müslüman olması gerekir. Gayrimüslimlerin cenaze namazı kılınmaz. Mevta namaz esnasında musalla taşının üzerine konulur. Bir imam cenaze namazını kıldırır. (K30)

Cenazenin taşınma biçimi çocuklarda farklı, büyüklerde farklıdır. Çocuklar battaniyeye sarılarak kucakta, büyükler ise rahat taşınır diye tabuta konularak omuzlarda taşınır. Tabuta bazı yörelerde “zellağ” adı verilmektedir. Tabutu taşıyanlar sıkça el değiştirirler. Cenaze sahiplerinin kendileri istemedikçe, cenaze taşınmasına müsaade edilmez. Bayan cenazesi gömülürken başkalarının göremeyeceği şekilde, üstleri örtülerek gömülür. Ölü kabre götürülürken üstüne çarşaf veya battaniye örtülür. Bunun bir diğer sebebi de; ölüyü görenlerin korkmasına engel olmaktır. (K25, K26) Ölü, yüzü kibleye dönük olarak ve yanı üzerine yatırılarak toprağa bırakıldıktan sonra ölünün üzerine toprak düşmemesi için üzerine kısa tahtalar sıra sıra dizilerek bir set oluşturulur. Daha sonra ölünün üzerine toprak atılır. Toprak yer seviyesine geldiğinde mezarın ayak ve baş kısmına birer taş dikilir. Baş ve ayak kısmına dikilen taşlara yörede “berguelil” adı verilmektedir. Toprak yer seviyesinden 30-40 cm olacak şekilde doldurulduktan sonra bastırılır. Bastırma işlemi bittikten sonra ölünün baş ve ayak kısmına yan yana beyaz taşlar dikilir. Taşların beyaz veya açık renkli olması; sâlih amele yorumlanır. Dizilen bu taşlar insanlar için; “*ey yaşayanlar biliniz ki; bu dikilen taşlar gibi herkes sırayla ölecektir.*” mesajını taşımaktadır. (K25)

Gömme olayı bittikten sonra mezardan iki adım uzaklaşılır. İncancına göre ölen şahıs öldüğünü ilk defa o anda anlar. Mezarın başındakiler iki adım geri çekildiği sırada ölünün de ayağa kalkmak istediği ancak başının taşa değdiği inancı vardır. Daha sonra imam tarafından ölüye telkin verilir. Telkin; ölüye rehberlik etmek, sorulacak sorulara hazırlamak için yapılır. Telkin bittikten sonra cenazeye katılanlar ölü için Fatiha Suresi’ni okur ve mezarlıktan ayrılırlar. (K25, K26)

4.6 Taziye Geleneği

Taziye sahipleri taziyeye gelenleri kapı önünde karşılar. Cemaat taziye evine geldikten sonra ayakta Fatiha okunur. Fatiha okunduktan sonra başsağlığı dilenir. Taziyeye gelenlere çay veya şerbet ikram edilir. Son zamanlarda taziyeler taziye evinde veya kiralanan kahvehanelerde kabul edilmeye başlanmıştır. (K26)

Bazı köylerde ölen kişinin evinde yemek pişirilmez. Yemeği komşular pişirir. Komşular gelen misafirleri evlerine alarak ikramda bulunurlar. Günlük hatimler indirilir. Kur’an-ı Kerim okunur. Tesbihât yapılır. Ölünün akrabaları kırk gün boyunca mezarlığa giderler. Orada da Kur’an ve Yasin okunur. Akrabalar ve komşular sık sık ölü evini ziyaret eder ve evin ihtiyaçlarını karşılarlar. Ölünün ruhunun evde olduğu incancıdan dolayı evde televizyon ve radyo açılmaz. Ölen kişinin eşi başına boncuksuz ve sade bir yazma örter. Her perşembe günü ölünün hayrına fakirlere yemek verilir. Eğer ölen kişi kurban kesmemişse onun adına kurban kesilir. Ölen kişinin elbiseleri ya yakılır ya da fakirlere dağıtılır. Yakılan elbiselerin külü temiz bir yere dökülür. (K29)

4.7 Yas ve Ağıt Geleneği

Yas tutma bazen kırk gün boyunca devam eder. Erkekler tıraş olmaz, evde televizyon radyo gibi elektronik araçlar kullanılmaz. Enstrüman çalınmaz. Yas sürecinin hâkim rengi siyahtır. **(K30)** Ölü evine yas için gelen kişiler ve özellikle kadınlar ölen kişinin en yakınına sarılarak ağlamaya başlar. Bu ağlamalar zamanla şiirleşerek ağıta dönüşür. Bazı yörelerde ağıt yakmayı kendine meslek edinmiş kadınlar vardır. Bu kadınlar ölen kişinin yakınları olsun veya olmasın ölü evine gidip ağıt okurlar ve böylece yas evindeki matemi artırır. **(K26)**

4.8 Mezarlık Ziyareti

Yörede mezarlıklar genellikle yol kenarında yer almaktadır. Her köyün kendi mezarlığı vardır. Bir mezarlık içinde ayrı aile mezarlıklarına da rastlamak mümkündür. Mevtanın ailesi tarafından kırk gün boyunca kabir ziyareti yapılır. Mezarlığa girilirken sonra selam verilir, ölenler için Kurân-ı Kerim okunur ve dua edilir. Mezarın üstünden geçilmez. Mezarların üzerine şekerler bırakılır. **(K25, K28, K30)**

4.9 Ölülere Anma Uygulamaları

Mevtanın vefatının ilk gecesı, üçüncü, yedinci, kırkını ve elli ikinci gününde Kuran-ı Kerim ve mevlit okutulmaktadır. Ölünün ilk gecesinde, Yasin Suresi okunur. Dualar edilir. Hatim indirilir. Definden sonraki ilk cumasında; mezarına gidilir. Dualar edilir. Ölen kişinin yedinci gününde Mevlit okutulur. Ölünün hayrına helva ve ekmek dağıtılır. Kırkını gününde yine Mevlit okutulur ve ölen kişinin mezarı ziyaret edilir, kırk bir defa Yasin Suresi okunur, kurban kesilir. Kesilen kurban eti fakirlere dağıtılır. Ölünün kırkı çıktıktan sonra yemek verilir. Bu yemeğe komşular, akrabalar, tanıdıklar ve fakirler davet edilir. Bazı köylerde yemeğe gelemeyen kişilerin evine yemek gönderilir. Ölünün sağ iken kılamadığı namazları ve tutamadığı oruçları karşılığında fakirlere yemek verilir. **(K26, K29, K30)** Ölümün elli ikinci gününde ve birinci yıldönümünde benzer uygulamalar yapılır. Definden sonraki ilk bayramda ise; bayram namazı kılındıktan hemen sonra ölü evi ziyaret edilir. İlk bayram üzüntülü geçer. İlk bayrama “kara bayram” adı verilmektedir. “Kara bayram”da akrabalar ölü evinde toplanır. Bayram namazından sonra mezarlığa gidilir. Kuran-ı Kerim ve Yasin-i Şerif okunur. Mezarın üzerine para, şeker, bisküvi, meyve vb. konulur. Mezarlık ziyareti bitince eve dönülür. İlk bayramda taziye evine bayramlaşmaya gelenler Fatiha Suresi’ni okur. **(K26, K29, K30)**

SONUÇ

Şamanizm, Animizm, Budizm ve Manihaizm gibi Orta Asya inanç sistemlerinden etkilenmiş olan geçiş dönemleri inanç ve uygulamaları, Türklerin İslamî kültür dairesine girmesinden sonra birtakım dönüşümlerle günümüze kadar ulaşmıştır. Bingöl’de devam eden doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalarda Eski Türk inanç ve âdetlerinin izlerini görmek mümkündür. Doğumda uygulanan pratikler; hayatın normale dönmesi, çocuğun daha sağlıklı olması, kötü ruhlardan korunması için icra edilirken sünnette uygulanan pratikler; çocukluktan ergenliğe atılan ilk adımdır ve çocuğa statü kazandırır. Sünnet olan çocuk “erkek” kimliğini kazanmış olur. Evlenmede uygulanan pratikler; neslin devamının sağlanması, evliliğin sağlıklı ve mutluluk içerisinde geçmesi ve olumsuzluklardan korunmak için icra edilir. Evlilikle aile kurumunun temeli atılarak kadın ve erkek yeni bir statüye geçmiş olur. Bu durum eşleri birey olmaktan kolektif bilince taşımaktadır. Ölümle ilgili uygulamalar ise; ölünün öbür âleme geçişinin kolay olması, ruhunun geride kalanlara zarar vermemesi için uygulanır. Günümüzde bu inanç ve uygulamalar ölü aşı ve ağıt geleneğiyle devam etmektedir. Bir kişi öldükten sonra ilk gecesı, üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci ve ölüm yıldönümünde kurbanlar kesilmekte, yemekler verilmekte, Kuran-ı Kerim ve Mevlid okutulmaktadır. Sonuç olarak; hayatın en önemli dönemlerini oluşturan geçiş dönemleri, doğumdan ölüme kadar insan hayatının inşa edilmesi ve kültürün genç kuşaklara aktarılması bakımından oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ARAZ, Rıfat (1995), Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ARTUN, Erman (2008), Türk Halkbilimi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (2013), Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar (1999), Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÖZDEMİR, Cafer (2009), “Havza İlçesinin Genel Folklorik Yapısı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research Volume 2/7 Spring, s.185-206.
- ROUX, Jean-Paul (1999) Altay Türklerinde Ölüm, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KAYNAK KİŞİLER

K1: Berivan ÇAMUKA, 39 Yaşında, İlkokul, Ev Hanımı, Bahçelievler Mah. Bingöl.

K2: İnci GÜNDOĞDU, 70 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Kültür Mah. Bingöl.

K3: Hatice BOR, 56 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Üçyaka Köyü, Bingöl.

K4: Zehra ÖZEVİLİ, 82 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Bahçeli Köyü, Genç İlçesi, Bingöl.

K5: Fatma ÇAPALAR, 60 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K6: Zübeyde BURTAŞKIRAY, 44 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Yeşilyurt Mah. Bingöl.

K7: Saniye ELİPEK, 56 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, UyduKent Mah. Bingöl.

K8: Basriye CUCUBOĞA, 62 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Çevrimpınar Köyü, Bingöl.

K9: Süphan ÇERİ, 45 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, UyduKent Mah. Bingöl.

K8: Rukiye EYÜPBEYÇİK, 44 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K9: Sabite BUTAKU, 43 Yaşında, İlkokul, Ev Hanımı, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K10: Rabia GÜNCEGÖRÜ, 45 Yaşında, İlkokul, Ev Hanımı, Törek Köyü, Bingöl.

K11: Necla ÖZ, 56 Yaşında, Ortaokul, Ev Hanımı, Yeşilyurt Mah. Karlıoava İlçesi, Bingöl.

K12: Birgül KIRDEMİR, 39 Yaşında, İlkokul, Ev Hanımı, Kanireş Mah. Karlıoava İlçesi, Bingöl.

K13: Birgül GELEN, 41 Yaşında, Lise, Ev Hanımı, Yeni Şehir Mah. Bingöl.

K14: Nergiz ÇAĞIRMAN, 40 Yaşında, Lise, Ev Hanımı, UyduKent Mah. Bingöl.

K15: Neslihan İŞLEK, 47 Yaşında, Ortaokul, Ev Hanımı, UyduKent Mah. Bingöl.

K16: Seyhan KESKİN, 35 Yaşında, Ortaokul, Ev Hanımı, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K17: Melihat YAKACI, 45 Yaşında, İlkokul, Ev Hanımı, Çeltiksuyu Köyü, Bingöl.

K18: Hayriye CUCUBOĞA, 52 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K19: Yıldız KIRDEMİR, 73 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Kanireş Mah. Karlıova İlçesi, Bingöl.

K20: Beyhan BUDUNOĞLU, 63 Yaşında, İlkokul, Ev Hanımı, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K21: Yusuf ALAN, 35 Yaşında, Okur-Yazar, Marangoz, Halime Pınar Mah. Solhan İlçesi, Bingöl.

K22: Yonca BİNGÖL, 23 Yaşında, Lise, Güvenlik Görevlisi, Yeşilyurt Mah. Karlıova İlçesi, Bingöl.

K23: Hanım ŞENGÜL, 71 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Kültür Mah. Bingöl.

K24: Nurgül AKDEMİR, 26 Yaşında, İlkokul, Kuaför, Kültür Mah. Bingöl.

K25: Mehmet TAMAÇ, 30 Yaşında, Üniversite, Müezzin, Kültür Mah. Bingöl.

K26: Hacı Necmettin Boylaz, 67 yaşında, ilkokul mezunu, esnaf, Üçyaka Köyü, Bingöl.

K27: Ali BUDAN, 53 Yaşında, İlkokul, İnşaat İşçisi, Recep Tayyip Erdoğan Mah. Bingöl.

K28: Tülay ÇUBUK, 26 Yaşında, Üniversite, Öğrenci, Üçyaka Köyü, Bingöl.

K29: Süphan ÇERİ, 45 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Uydukent Mah. Bingöl.

K30: Abdurrahman ALPAY, 70 Yaşında, Okur-Yazar, Saray Mah. Bingöl.

K31: Handan HAMARAT, 27 Yaşında, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kültür Mah. Bingöl.